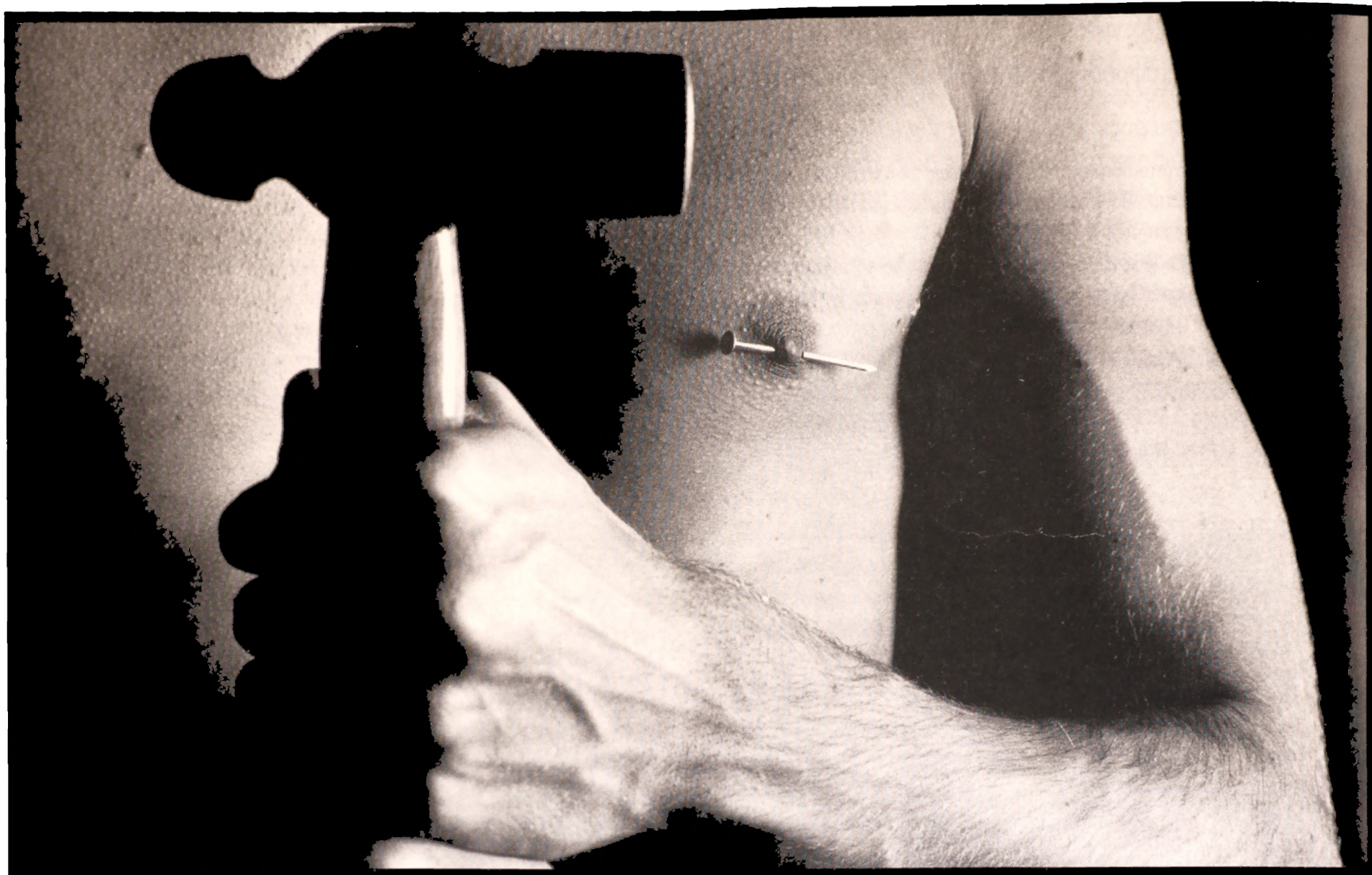

ΤΑΤΟΥΑΖ ΚΑΙ ΠΙΡΣΙΝΓΚ

ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΔΙΕΚΔΙΚΗΣΗΣ ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ

ΚΑΙ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗΣ ΝΕΩΝ ΜΟΡΦΩΝ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑΣ

ΔΗΜΗΤΡΑ ΜΑΚΡΥΝΙΩΤΗ

ΦΩΤΟ: ANDREW DANBAR (ΕΞΟΦΛΑΟ ΚΑΙ ΣΕΛ 30)

Το τατουάζ και το πέρσινγκ ως εναλλακτικές πρακτικές μετασχηματισμού ή τροποποίησης του σώματος** φέρνουν στο προσκήνιο θεωρητικά ζητήματα σχετικά με την πρόσληψη του σώματος και τη δυνατότητα παρέμβασης από την πλευρά του υποκειμένου προκειμένου να το μετασχηματίσει σύμφωνα με τις «δικές του» επιθυμίες και ανάγκες. Συγκεκριμένα, α) θέτουν σε αμφισβήτηση την μέχρι πρότινος παγιωμένη αντίληψη για το αμετάβλητο του φυσικού σώματος και τη διάκριση ανάμεσα στα εσωτερικά και τα εξωτερικά του όρια, ανάμεσα στο σώμα και τη μηχανή (ή τα υλικά αντικείμενα), ανάμεσα στο φυσικό και το κοινωνικό σώμα· β) φωτίζουν με έναν ξεχωριστό τρόπο τη σχέση των υποκειμένων με το σώμα τους, καθώς συνιστούν μέσα που συμβάλλουν στην απόκτηση μιας αίσθησης σταθερής ή και εναλλακτικής ταυτότητας, και γ) εγείρουν ερωτήματα σχετικά με την ανάκτηση του ελέγχου πάνω στο σώμα, ή και την περαιτέρω υποταγή του στις κοινωνικές επιταγές, στα ισχύοντα πρότυπα αισθητικής και στους νό-

μους της ελεύθερης αγοράς και κατανάλωσης. Αν δεχτούμε ότι η επιλογή του τατουάζ και του πέρσινγκ αποτελεί μια μορφή παρέμβασης η οποία προβάλλει το σώμα ως τόπο αντίστασης απέναντι στα κοινωνικά πρότυπα και μέσο ενδυνάμωσης ή παγίωσης της ταυτότητας του υποκειμένου, τότε είναι σκόπιμο να δούμε την επιλογή αυτή σε συγκεκριμένα πολιτισμικά και κοινωνικά συμφραζόμενα και να διερωτηθούμε για τις ρητές ή άρρητες πολιτικές και πολιτισμικές της συνδηλώσεις.

Στο άρθρο αυτό το τατουάζ και το πέρσινγκ θα εξετασθούν καταρχάς ως μορφές διεκδίκησης του ελέγχου πάνω στο σώμα, ως πρακτικές που φανερώνουν την αντίσταση των υποκειμένων απέναντι σε αποδεκτές μορφές εμφάνισης και υποκειμενικότητας και αναδεικνύουν το σώμα ως τόπο εγγραφής και επανεγγραφής προσωπικών κοινωνικών επιλογών, πεδίο αμφισβήτησης των ηγεμονικών δυτικών προτύπων. Αυτή η έκφραση αντίστασης, ανατροπής, ή διεκδίκησης της ελευθερίας μέσω του σώματος, φανερώνει ότι η συγκρότηση ταυτότητας είναι μια ενσώματη διαδικασία η οποία εκ των πραγμάτων καθιστά το σώμα και τις επιθυμίες του όλο και πιο ευάλωτα στους νόμους της ελεύθερης αγοράς.

Η Δήμητρα Μακρυνιώτη είναι κοινωνιολόγος και διδάσκει στο Τμήμα Εκπαίδευσης και Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία, Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Τέλος, το άρθρο εξετάζει τις διαφορές του τατουάζ και του πέρσινγκ από άλλες πρακτικές τροποποίησης, δεδομένου ότι συνιστούν μη δυτικά στοιχεία πολιτισμού τα οποία εισάγονται στη Δύση αποκομμένα από τα πολιτισμικά τους συμφραζόμενα, διαχέονται με ποικίλους τρόπους στο δυτικό πολιτισμό και γίνονται ένα μέσον για τη συγκρότηση της δυτικής ταυτότητας. Αυτή η εισαγωγή έχει πολιτικές και πολιτισμικές συνέπειες καθώς ενδέχεται να συμβάλει εμμέσως στην επαναδημιουργία κλασικών διπολικών εννοιολογήσεων, όπως είναι το φυσικό και το κοινωνικό, το πρωτόγονο και το πολιτισμένο σώμα, αλλά και στην προσέγγιση μη δυτικών μορφών πολιτισμού μέσω του εξωτισμού, του αισθησιασμού και του ρομαντισμού.

Σύμφωνα με αυτό το σκεπτικό διευκρινίζεται στην αρχή η έννοια των πρακτικών τροποποίησης ή μετασχηματισμού και παρουσιάζεται κριτικά ο σχετικός θεωρητικός προβληματισμός. Ακολουθεί μια σύντομη αναφορά στην πολιτισμική και κοινωνική τοποθέτηση των πρακτικών του τατουάζ και του πέρσινγκ, προκειμένου να καταδειχθούν ορισμένες δυσκολίες ενσωμάτωσής τους στο δυτικό πολιτισμό. Τέλος, επισημαίνονται οι αντιφάσεις, οι αμφισημίες και οι ενδεχομένως απρόβλεπτες συνέπειες που προκύπτουν από την υιοθέτησή τους.

I.

Η συζήτηση για το τατουάζ και το πέρσινγκ και γενικότερα για τις πρακτικές μετασχηματισμού ή τροποποίησης του σώματος παραπέμπει σχεδόν αναπόφευκτα στη θεωρητική επανεξέταση του σώματος, όπως αυτή κατέστη δυνατή μέσα από τις προσεγγίσεις του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού, του φεμινισμού, της κοινωνικής ανθρωπολογίας, της φαινομενολογίας και μέσα από το έργο στοχαστών όπως ο Μισέλ Φουκώ και ο Μερλώ-Ποντύ (για μια συνοπτική παρουσίαση βλ. Frank, 1991· Shilling, 1993· Mellor και Shilling, 1997· Turner 1997). Σε αυτά τα θεωρητικά συμφραζόμενα το σώμα δεν προσεγγίζεται πλέον ως απλό βιολογικό δεδομένο αλλά ως δημιούργημα ποικίλων λόγων και πρακτικών και συγχρόνως ως υλική οντότητα, πηγή βιωμένων εμπειριών και συναισθημάτων, τόπος επιθυμιών και διαμεσολάβησης κοινωνικών προσδοκιών. Προβάλλεται ο μεταβαλλόμενος, ενδεχομενικός χαρακτήρας του και η ρευστότητα των ορίων του και αποδομούνται παγιωμένες διχοτομικές εννοιολογήσεις όπως νους-σώμα, φύση-κοινωνία/πολιτισμός, πρωτόγονος-πολιτισμένος, εσωτερικό-εξωτερικό σώμα, σώμα-μηχανή (Butler, 1990,1993· Grosz, 1994· Haraway, 1992· Shildrick και Price, 1999, εισαγωγή· Urla και Terry, εισαγωγή). Παράλληλα αμφισβητείται η αντίληψη περί του καθολικού και ουδέτερου σώματος και εισάγεται η έννοια της διαφορετικότητας που παρέχει τη βάση για την κοινωνική, πολιτική και ιστορική τοποθέτησή του στις ποικίλες – έμφυλες, φυλετικές και ταξικές – διαστάσεις του. Η διαφορετικότητα συνεπάγεται ακόμη τη δυνατότητα να βιώνεται κάθε σώμα με διαφορετικό τρόπο από τον κάτοχό του.

Το καθήκον να αντιμετωπίζεται το σώμα όχι ως κάτι το δεδομένο και αναπόφευκτο αλλά ως μέσον για την πραγματοποίηση ενός σκοπού έχει τις ρίζες του στο πρόταγμα του Διαφωτισμού για την κατάκτηση και τον έλεγχο της φύσης. Σύμφωνα με αυτό, το άτομο προτρέπει να παρεμβαίνει έτσι ώστε να ανασχηματίζει και να διορθώνει το σώμα όπως ακριβώς θα έκανε με μια μηχανή. Το εύπλαστο του σώματος προσφέρει τη δυνατότητα στον κάτοχό του να το μετατρέψει σε αυτό που επιθυμεί, να το κάνει

εικόνα και έκφραση, αναπόσπαστο μέρος του εαυτού του (ενδεικτικά βλ. Featherstone, 2000 εισαγωγή· Turner, 1997· Mellor και Shilling, 1997).

Ο όρος τροποποίηση του σώματος αναφέρεται καταρχάς σε ένα κατάλογο εναλλακτικών πρακτικών που περιλαμβάνουν το τατουάζ, το πέρσινγκ, την εκούσια πρόκληση τομών και σημαδιών με απώτερο στόχο την αλλαγή της εξωτερικής εμφάνισης. Ο ίδιος όρος χρησιμοποιείται και για να συμπεριλάβει πρακτικές αργού ή προσωρινού μετασχηματισμού, όπως η δίαιτα, η σωματική άσκηση, το μακιγιάζ, τα ψηλά τακούνια, το τατουάζ και το πέρσινγκ αλλά και πιο άμεσες παρεμβάσεις για την αλλαγή του εξωτερικού (αισθητική χειρουργική ή προσθετική) και του εσωτερικού σώματος (μεταμοσχεύσεις οργάνων, τοποθέτηση καρδιακής βαλβίδας), (Featherstone, 2000, 1-15). Το ενδιαφέρον για το τατουάζ και το πέρσινγκ αναζωπυρώθηκε λόγω της ευρείας διάδοσής τους στη Δύση από το 1990 και μετά. Στο διάστημα αυτό παρατηρείται μια άνθηση των εναλλακτικών πρακτικών τροποποίησης ή της λεγόμενης τέχνης του σώματος (body art), με επίκεντρο την Καλιφόρνια, χάρη στο κίνημα των νεοπριμιτιβιστών ή αλλιώς σύγχρονων πρωτόγονων (Sweetman, 2000, 2004· Kleese, 1999). Ο όρος νεοπριμιτιβιστές αναφέρεται σε άτομα που ισχυρίζονται ότι ανταποκρίνονται σε μια αρχέγονη ενόρμηση να κάνουν κάτι με το σώμα τους, ώστε να το ανακτήσουν. Εμπνέονται από πρωτόγονες κοινωνίες, οικειοποιούνται τις τελετουργίες τους και τις δικές τους τεχνικές τροποποίησης του σώματος και αναγορεύονται σε πολέμιους της δυτικής νεωτερικότητας (Falk, 1995,95-105· Kleese, 1999, 15· Pitts, 2000, 3-5). Όπως διευκρινίζει η De Mello (1995) και η Campbell (1998), οι ίδιοι οι νεοπριμιτιβιστές δεν διατείνονται ότι, μεταφέροντας τα πρωτόγονα πρότυπα, ενδιαφέρονται για την αυθεντικότητα. Αντίθετα, πιστεύουν ότι είναι ικανοί να τροποποιήσουν παραδοσιακές πρακτικές προκειμένου να τις προσαρμόσουν στις δικές τους ανάγκες, να εκφράσουν πολιτισμική δυσaréσκεια και προβληματισμό για το περιβάλλον, τα πολιτισμικά σύνορα, την κοινότητα, τη σεξουαλικότητα, την ιδιοκτησία του σώματος. Το πρωτόγονο σώμα αναγνωρίζεται ως πηγή έμπνευσης και διέγερσης. Προσλαμβάνεται ως αυθεντικό, πιο κοντά στη φύση, πιο ελεύθερο στις σεξουαλικές απολαύσεις, σε αντίθεση με το δυτικό που υπάρχει και βιώνεται σε συνθήκες τεχνολογικής και βιομηχανικής ανάπτυξης (Kleese, 1999, 17). Με αυτό τον τρόπο το κίνημα των νεοπριμιτιβιστών δίνει αξία στο πρωτόγονο ως πολιτισμικά, πολιτικά και πνευματικά ανώτερο, απορρίπτει την εθνοκεντρική παράδοση της Δύσης (σώματος ή πολιτισμού), καλλιεργώντας αισθήματα νοσταλγίας για έναν τρόπο ζωής που χάθηκε οριστικά (Pitts, 2000, 126).

Σε γενικές γραμμές, η υιοθέτηση πρακτικών τροποποίησης συνεπάγεται μια ορισμένη χρήση του σώματος από τον κάτοχό του, η οποία, αν και αφορά το μεμονωμένο, ατομικό σώμα, παίρνει αναπόφευκτα δημόσιες διαστάσεις: υποδηλώνει είτε την εναρμόνιση του υποκειμένου με τις κυρίαρχες προσδοκίες περί αποδεκτού σώματος και την υποταγή στις ισχύουσες κοινωνικές και πολιτισμικές επιταγές, είτε την εναντίωση και τη ρήξη του με αυτές, την αντίσταση στην πεπατημένη, την υπονόμηση των κανονικοτήτων ως προς το φύλο, τη φυλή, τη σεξουαλικότητα και την εθνότητα, την απόπειρα δημιουργίας «νέων» σωμάτων που αποκλίνουν από τα δυτικά ηγεμονικά πρότυπα (ενδεικτικά, Sweetman, 1994/2004,

Carry, 1993, 73· Falk, 1995· De Mello, 1995,79· Featherstone, 1991, Falk, 1995). Υπό αυτό το πρίσμα:

– Το σώμα προσεγγίζεται ως κείμενο ανοιχτό σε επανειλημμένες εγγραφές, ως μέσον με το οποίο το υποκείμενο μπορεί να διερευνήσει την ταυτότητά του, να σοκάρει, να εκφράσει θυμό, κοινωνική απογοήτευση, να αμφισβητήσει συμβολικά την εξουσία, τα κυρίαρχα πρότυπα ταυτότητας (Sweetman, 1999/2004, 2000· Pitts, 2003, 7· Falk, 1995), καθώς και να εκφράσει νέες μορφές ανήκειν σε εναλλακτικές κοινότητες (Pitts, 2003, 6-8) Οι πρακτικές μεταθέτουν το ενδιαφέρον από το τι υφίσταται το σώμα (ως παθητικός δέκτης), στο τι μπορεί να κάνει αυτό το ίδιο. Το τατουάζ και το πέρσινγκ υποθάλουν μια ιδιαίτερη σχέση του υποκειμένου με το σώμα του, καθώς αυτό αιμοραγεί, πληγώνεται και μέσω της φροντίδας σταδιακά επουλώνεται. Τα ανεξίτηλα σημάδια και τα ξένα αντικείμενα που γίνονται ένα με το σώμα αφηγούνται ένα μέρος της προσωπικής ιστορίας του υποκειμένου, φανερώνουν νέες μορφές σωματοποίησης που συχνά συνδέουν την απόλαυση με τον πόνο (Sweetman, 1999/2004), και ορίζουν ένα μέσο με το οποίο το σώμα (και ο κάτοχός του), τοποθετείται στο κόσμο, βιώνει εμπειρίες και συναισθήματα· το σώμα έτσι δεν προσεγγίζεται μόνον ως κείμενο, αλλά και ως πηγή εμπειριών και συγκινήσεων. Παράλληλα εισάγουν νέα κριτήρια αισθητικής ανατρέποντας το κυρίαρχο πρότυπο του καθαρού, λείου, χωρίς σημάδια δέρματος (Falk, 1995, 97-99), δημιουργούν σύγχυση τόσο στα όρια ανάμεσα στο εσωτερικό και το εξωτερικό σώμα, καθώς το μελάνι και το χρώμα αναμειγνύονται με το δέρμα, όσο και στα όρια ανάμεσα στο φυσικό και το τεχνητό σώμα, καθώς τα ξένα αντικείμενα που εισχωρούν στο δέρμα παίρνουν τη μορφή αναπόσπαστων στοιχείων του. Υπό αυτό το πρίσμα το ανεξίτηλο των σημαδιών υποδηλώνει ένα είδος σταθερού σημείου αναφοράς και προσφέρει μια αίσθηση σταθερής ταυτότητας παρά τις διαρκείς κοινωνικές αλλαγές που την απειλούν.

– Το υποκείμενο ορίζεται ως ενεργητικός δρων, ικανός να παρέμβει και να διαμορφώσει το σώμα του σύμφωνα με τις «δικές» του επιλογές, ακόμα και υπερβαίνοντας τις παγιωμένες προδιαγραφές (ως προς την κοινωνική τάξη, τη φυλή, το φύλο, τα αισθητικά κριτήρια), διακινδυνεύοντας την περιθωριοποίηση, το στιγματισμό ή και τον αποκλεισμό (ενδεικτικά Μπουρντιέ, 1984· Γκόφμαν, 1963· Tate, 1999). Η αναγνώριση της ενεργητικής συμμετοχής του υποκειμένου, άρρηκτα συνδεδεμένη με ζητήματα ενδυνάμωσης και ελέγχου, θέτει υπό αμφισβήτηση την προσέγγιση των εναλλακτικών πρακτικών τροποποίησης (τατουάζ, πέρσινγκ, τομές, κλπ.) ως μορφών αυτοτραυματισμού που είναι εγγενώς παθολογικές (όπως, για παράδειγμα, προσεγγίζονται από τον ψυχίατρο Favazza, 1998), δηλαδή μη φυσιολογικές (Grosz, όπως αναφέρεται στο Jeffreys, 2000, 42). Ωστόσο η ίδια η πράξη του αυτοτραυματισμού, της στροφής ενάντια στο σώμα, σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι στερεί από το υποκείμενο τη δυνατότητα ενσυνείδητης δράσης ή ότι απαξιώνει την πιθανότητα ατομικών επιλογών, ακόμα και αν αυτές παίρνουν ιδιαίτερη μορφή. Σε μια κοινωνιολογική οπτική, θεωρείται ότι οι πρακτικές τροποποίησης συμβάλλουν στη συγκρότηση και ανασυγκρότηση υποκειμενικότητων, υπογραμμίζουν το ρευστό και μεταβαλλόμενο χαρακτήρα του σώματος και του εαυτού και μαρτυρούν τη σωματοποίηση εναλλακτικών αξιών και κοινωνικών προτύπων. Ωστόσο, όπως θα δούμε στη συνέχεια, οι πρακτικές τροποποίησης δεν εκπέμπουν κατ'ανάγκη σαφή και μονοδιάστα-

τα μηνύματα. Αντίθετα, διακρίνονται από αντιφάσεις και αμφισβήσεις, με αποτέλεσμα ο ανατρεπτικός ή υπονομευτικός τους ρόλος απέναντι στα ηγεμονικά πρότυπα (έμφυλα, φυλετικά, ταξικά κλπ.) να μην είναι προκαθορισμένος, άμεσα αναγνωρίσιμος και αναγνώσιμος, στη χειρότερη δε περίπτωση να ακυρώνεται ολοκληρωτικά.

II

Η μεταφορά μη δυτικών πρακτικών τροποποίησης, όπως το τατουάζ και το πέρσινγκ, στο δυτικό πλαίσιο μέσω της διείσδυσής τους σ' ένα μέρος της νεανικής και της λαϊκής κουλτούρας και της διάχυσής τους στο χώρο της υψηλής ραπτικής (Sweetman, 2004, 296· Pitts, 2003, 142-147) συνοδεύεται από αμφισβημία και εγγενείς αντιφάσεις, παρά το γεγονός ότι έχουν αποδεσμευτεί σε μεγάλο βαθμό από τις αρνητικές τους συνδηλώσεις (στο παρελθόν πιστοποιούσαν την ένταξη σε μια κοινωνική ομάδα, συνήθως με ταξικά, έμφυλα, ή επαγγελματικά κριτήρια, ή μαρτυρούσαν ένα απαξιωτικό παρελθόν, όπως συνέβαινε με τους πρώην κατάδικους). Αυτή η διάχυση επιτρέπει στους μελετητές να μιλούν για αναγέννηση αυτών των πρακτικών, όρος που δεν αναφέρεται μόνον στην ανάπτυξη νέων σχεδίων και τεχνικών αλλά και στην αυξανόμενη δημοτικότητά τους σε μια όλο και πιο ποικιλόμορφη πελατεία (Carlan, 2000, εισαγωγή· Sweetman, 2004, 295).

Η μελέτη του «δυτικού» τατουάζ θέτει ερωτήματα σχετικά με την εσωτερική συνέχεια αυτού του φαινομένου, τη διαφορά του από πρακτικές τατουάζ σε άλλους πολιτισμούς και από παρόμοιες μορφές σωματικής τροποποίησης και σημαδέματος. Το τατουάζ έχει μια μακρά αν και ασυνεχή πορεία στο δυτικό πολιτισμό και ένα αμφιλεγόμενο στάτους, καθώς το σημάδεμα του σώματος προσελάμβανε συνήθως τιμωρητικές και στιγματιστικές παρά τιμητικές και διακοσμητικές σημασίες. Ίσως σ' αυτό να οφείλονται και οι περιορισμένες γνώσεις που έχουμε για το ρόλο του στη Δύση σε σύγκριση με αυτόν σε κοινωνίες, όπως η Ιαπωνία και η Πολυνησία, όπου η κοινωνική του σημασία ήταν πιο σταθερή και η αισθητική του πιο σύνθετη (Carlan, 2000, εισαγωγή).

Η βασική δυσκολία στη μελέτη του «δυτικού» τατουάζ και πέρσινγκ έγκειται στην αποσύνδεσή του από πάγιες κοινωνικές διαδικασίες. Αντίθετα, στους μη δυτικούς πολιτισμούς, είναι άμεσα συνδεδεμένα με διαδικασίες κοινωνικής οργάνωσης και αναπαραγωγής· αποτελούν κοινωνικά επιβεβλημένες, σύνθετες πρακτικές μέσω των οποίων το σώμα και ο κάτοχός του καταλαμβάνουν μια συγκεκριμένη θέση στην κοινωνική ιεραρχία και δομή, ανάλογα με το φύλο και την ηλικία. Η επιβεβλημένη χρήση τους εναρμονίζεται με την κυρίαρχη αντίληψη σ' αυτές τις κοινωνίες ότι το φυσικό, ανεπεξέργαστο και καθαρό από σημάδια σώμα είναι ημιτελές, κοινωνικά ανένταχτο και μετέωρο (ενδεικτικά βλ. Turner, 2000· Kleese, 1999, De Mello, 1995). Η τροποποίησή του μέσω σύνθετων και επαναλαμβανόμενων σχεδίων και αντικειμένων τέχνης είναι αυτή που του προσδίδει κοινωνική, πολιτική και σεξουαλική υπόσταση και το εναρμονίζει με τις ισχύουσες κοινωνικές προσδοκίες. Μελετητές μεταξύ των οποίων ο Alphonso Lingis (1984) και ο Alfred Gell (1993) έχουν συμβάλει στη συζήτηση για τη διαφορετική σημασία αυτών των πρακτικών ανάλογα με τις κοινωνίες και τους πολιτισμούς στο πλαίσιο των οποίων επιτελούνται. Η διάκριση όμως των κοινωνιών σε πολιτισμένες και πρωτόγονες και των πολιτισμών σε δυτικούς και μη δυτικούς διατρέχει τον κίνδυνο να ενισχύσει και να αναπαραγάγει διπολικούς

τρόπους σκέψης μαζί με τα στερεότυπα που τους συνοδεύουν, παρουσιάζοντας το πρωτόγονο ως εξωτικό και πιο φυσικό, το δε πολιτισμένο ως πιο σύνθετο και ανώτερο. Η μελέτη του τατουάζ και του πέρσινγκ μπορεί να είναι διαφωτιστική αν διεξάγεται σε κοινωνικά και πολιτισμικά συγκεκριμένα συμφραζόμενα, χωρίς όμως να οδηγεί σε διπολικές εννοιολογήσεις και χωρίς να εντάσσεται σε ένα γραμμικό, εξελικτικό σχήμα.

Σύμφωνα με τον Lingis (που είναι επηρεασμένος από θέσεις του Νίτσε, του Φρόυντ και του Ντελέζ), το σώμα προσεγγίζεται ως επιφάνεια λιβιδινικών και ερωτογενών εντάσεων, προϊόν εγγραφής και επανεγγραφής κοινωνικών κανονιστικών προτύπων, πρακτικών και αξιών. Για τον Lingis, οι πρωτόγονες εγγραφές εντείνουν την ερωτογενή ευαισθησία και απόλαυση του σώματος. Κάποιες περιοχές του γίνονται λιβιδινικά πιο έντονες, πιο σημαντικές από άλλες. Αυτές οι εγχαράξεις ή οι εγγραφές δεν μεταθέτουν ούτε απορρέουν απλώς από βιολογικά καθορισμένες ερωτογενείς ζώνες· συγκροτούν το σώμα ως ερωτικό στην ολότητά του (Lingis, 1984, 34). Δεν είναι απλά μηνύματα αλλά επιτελούν και μια ορισμένη λειτουργία: αυξάνουν την ενεργή επιφάνεια του σώματος, δημιουργώντας απ' αυτό που προηγουμένως ήταν άμορφη σάρκα, ένα σύνολο από ζώνες και τόπους (Grosz, 1994, 139). Έτσι οι εγχαράξεις δημιουργούν εντάσεις άνισα κατανομημένες σε όλη την επιφάνεια του δέρματος, δεν διαμορφώνουν ένα χάρτη του σώματος, αλλά προβάλλουν το σώμα ως χάρτη (Grosz, 1994, 139).

Αντίθετα οι πολιτισμένες εγγραφές, λέει ο Lingis, δεν αφορούν κατά κύριο λόγο, την επιφάνεια του σώματος αλλά το ψυχικό βάθος, το εσωτερικό του ατόμου. Ερμηνεύονται ως συμπτώματα, θεωρούνται σημάδια στα οποία αποδίδονται ποικίλες ψυχικές σημασίες. Τα σώματα αποτελούν κείμενα αφηγήσεων τα οποία αποκτούν νόημα με ψυχολογικούς όρους, προσωπικότητας ή καταπιεσμένης υποκειμενικότητας (σύμφωνα με την ανάλυση της Grosz, 1994, 139-140). Η δυτική ταυτότητα δεν είναι άμεση και ρητή: αποτελεί ένα αίνιγμα, περιβάλλεται με ένα μυστήριο που διαλύεται μέσω της αναγωγής του σώματος σε σύμπτωμα του εαυτού, σε ανάγκες, επιθυμίες και εντάσεις. Αντίθετα οι πρωτόγονες εγγραφές, τα σχεδιασμένα, επαναλαμβανόμενα σημάδια που συνοδεύουν τελετουργικές διαδικασίες ή η εισαγωγή ξένων αντικειμένων στο σώμα προκειμένου κάποια μέρος του να αλλάξουν σχήμα ή μέγεθος, δεν αποκαλύπτει, όπως ένα όνομα ή μια ζωγραφιά, ένα συγκεκριμένο ψυχισμό ή μια συγκεκριμένη υποκειμενικότητα, αλλά δηλώνουν έναν τρόπο με τον οποίο δένεται το σώμα του ατόμου με το σώμα της κοινωνίας. Κατά τον Lingis, το πρωτόγονο σώμα, αντίθετα με το δυτικό, δεν εκφράζει διαρκώς ένα εσωτερικό πνεύμα ούτε και δηλώνει ένα άτομο που ανήκει στον εαυτό του. Οι σημαδεμένες, αλλοιωμένες επιφάνειες του σώματος είναι προϊόν συλλογικής εγγραφής, δεν προβάλλουν έναν προσωπικό εαυτό ούτε ένα σώμα που αποβλέπει και τείνει σε κάτι.

Παρόλο που, όπως παρατηρεί η E. Grosz, το έργο του Lingis είναι προβληματικό στο βαθμό που προσεγγίζει το πρωτόγονο με μια τουριστική και εξωτική ματιά, μπορεί να αποτελέσει τη βάση για να εξεταστεί η δυτική αγωνία σχετικά με τη διευθέτηση των ορίων ανάμεσα στο «εμείς» και «τους άλλους», να επαναπροσδιοριστεί η δυτική ταυτότητα ως περιέχουσα και μη δυτικά στοιχεία και να διερευνηθούν οι συνθήκες και οι διαδικασίες μέσω

των οποίων τέτοια στοιχεία εμφανίζονται, μεταβάλλονται, ενσωματώνονται ή αποκλείονται από το δυτικό πολιτισμό καθώς και οι συνέπειες που μπορεί να έχει η αποδοχή τους (Grosz, 1994, 138). Μια τέτοιου τύπου διερεύνηση συμβάλλει στην υπέρβαση αντιθετικών σημασιοδοτήσεων και στην αναζήτηση κοινών αξόνων.

Κατά τον Lingis, οι μη δυτικές εγγραφές παρουσιάζονται στη Δύση ως επιβεβλημένες, επιφανειακές, σκληρές και επώδυνες. Θεωρείται ότι προσβάλλουν το δυτικό ιδεώδες του καθαρού και λείου δέρματος (πόσο μάλλον όταν το σημάδι γίνεται εκούσια και είναι μόνιμο) και της δημόσιας έκθεσης της υποκειμενικότητας (ή της κρυμμένης εσωτερικότητας). Όμως, όπως επισημαίνει η Grosz, το πρωτόγονο σώμα δεν διακρίνεται από το πολιτισμένο από το βαθμό σκληρότητας ή πόνου που του προκαλούν οι επιβεβλημένες εγγραφές, αν λάβουμε υπόψη ότι το σύστημα των δυτικών εγγραφών δεν είναι ούτε λιγότερο ούτε περισσότερο σκληρό ή επώδυνο από οποιοδήποτε άλλο. Αυτό που διαφέρει, είναι οι μορφές και οι τόποι της σκληρότητας και οι συγκεκριμένες συνέπειες που έχουν πάνω στα σώματα, καθώς και τα εργαλεία της εγγραφής. Και στις δυτικές κοινωνίες συναντάμε ποικίλες τεχνικές εγγραφής που ενώνουν τα υποκείμενα, συχνά με αρκετά διαφορετικούς τρόπους, ανάλογα με την κοινωνική τάξη, το φύλο, τη φυλή, την εθνότητα, τις κοινωνικές σχέσεις, την ηλικία. Αυτές οι μορφές εγχαράξης δεν είναι ούτε λιγότερο μόνιμες ούτε λιγότερο ανεξίτηλες, αν και μπορεί να μην είναι άμεσα αναγνώσιμες και αναγνωρίσιμες. Οι εγχαράξεις πάνω στο πολιτισμένο σώμα έχουν και μόνιμο και προσωρινό χαρακτήρα, ενώ τα όρια ανάμεσα στην εθελούσια και την επιβεβλημένη άσκησή τους είναι ιδιαίτερα ρευστά και ασαφή. Σε μόνιμες εγχαράξεις προβαίνουν κοινωνικοί θεσμοί διαπαιδαγώγησης, τιμωρίας ή επανεκπαίδευσης όπως το σχολείο, οι φυλακές, τα ψυχιατρεία. Λιγότερο άμεσες αλλά όχι λιγότερο δραστικές είναι οι εγγραφές στοιχείων του πολιτισμού σύμφωνα με την κατηγοριοποίηση των σωμάτων σε κοινωνικά σημαντικές ομάδες, όπως άνδρες-γυναίκες, λευκοί-μαύροι (Grosz, 1994, 141-142). Επιπλέον, ακόμα και εγγραφές που φαίνεται να είναι αποτέλεσμα προσωπικής επιλογής, όπως ο καλλωπισμός και στολισμός του σώματος, η μόδα, η δίαιτα, η σωματική άσκηση, δεν μπορούν να νοηθούν ανεξάρτητα από κοινωνικά και πολιτισμικά συμφραζόμενα και από έμφυλες επιταγές (Barkty, 1988, 81). Έτσι οι τροποποιήσεις του σώματος δεν είναι απαραίτητα εκούσιες, συνειδητές ή επιλεγμένες αλλά υπαγορεύονται από κυρίαρχα κανονιστικά πρότυπα. Δεν αρκεί λοιπόν η αναφορά στην πρόθεση του υποκειμένου όταν το ζητούμενο είναι η τροποποίηση ή ο μετασχηματισμός του σώματος, εφόσον η σωματοποιημένη ταυτότητα δεν παύει να είναι κυρίως ιστορικά και πολιτικά προσδιορισμένη. Ως εκ τούτου η ιστορική, πολιτισμική και γεωγραφική ποικιλία των σωμάτων και των σωματικών εγγραφών δεν υπογραμμίζει μόνο τη διαμόρφωση του σώματος από πολιτισμικές πρακτικές, αλλά και ακυρώνει κάθε αντίληψη περί φυσικού, «καθαρού» σώματος (Butler, 1990, 1993· Barkty, 1988· Grosz, 1994· Falk, 1995).

Αναφερόμενος στη δυτική και τη μη δυτική πρακτική του τατουάζ, ο ανθρωπολόγος Alfred Gell κάνει ένα διαχωρισμό ανάμεσα στις εδραιωμένες πρακτικές τατουάζ στους πολιτισμούς της Πολυνησίας και σ' αυτό που ονομάζει «μη εγκατεστημένο» δυτικό τατουάζ, το οποίο δεν παίζει κανένα ρόλο στους ουσιώδεις μηχανισμούς κοινωνικής αναπαραγωγής. Αντλώντας από τον

Thierry Maertens και τον Didier Anzieu, θεωρεί ότι το τατουάζ είναι μια ιδιαίτερη επεξεργασία της επιφάνειας του δέρματος, μια ανεξίτηλη παρεμβολή που είναι ταυτόχρονα και ορατή και άπιαστη. Αυτή η προσέγγιση παράγει ένα είδος ανταλλαγής ανάμεσα στο εσωτερικό και το εξωτερικό, ένα ανεξίτηλο σημάδι που βρίσκεται ταυτόχρονα πάνω και κάτω από την επιφάνεια του δέρματος, ένα παράδοξα διπλό δέρμα, το οποίο μεταφέρει με αυτό τον τρόπο τις πολιτισμικά συγκεκριμένες σημασίες που αποδίδονται στην θεμελιώδη διάκριση εσωτερικού και εξωτερικού (όπως αναφέρεται στο Carlan, 2000, εισαγωγή). Η πρόταση του Gell συμβάλλει, κατά την Carlan, στη μελέτη του σύγχρονου δυτικού τατουάζ, τη διερεύνηση των μηνυμάτων και των σημασιών που το ακολουθούν και των αλλαγών, αμφισβησιών και αντιφάσεων που το διατρέχουν.

III

Ενα μεγάλο μέρος της θεωρητικής συζήτησης για τις τροποποιήσεις του σώματος έχει κοινά στοιχεία με τις αναλύσεις περί ταυτότητας κατά την ύστερη νεωτερικότητα, σύμφωνα με τις οποίες η τελευταία θεωρείται ασταθής, ευμετάβλητη και ρευστή και κατά συνέπεια ανοιχτή σε διαρκείς (ανα)συγκροτήσεις (ενδεικτικά Giddens, 1991, Beck, 1992, Shilling, 1993, Bauman, 1992). Μάλιστα η ανασυγκρότηση της ταυτότητας νοείται σε συνάρτηση με μια αναστοχαστική διαδικασία: μέσω αυτής τα υποκείμενα παρεμβαίνουν για να αλλάξουν και να ανασχηματίσουν την ταυτότητα και το σώμα τους, υιοθετώντας συγκεκριμένα πρότυπα κατανάλωσης και τον τρόπο ζωής που τα συνοδεύει (Lash, 1993, Warde, 1994). Το σώμα προσεγγίζεται ως σχεδίασμα (body project) και τόσο ο ανασχηματισμός του όσο και η (ανα)διαμόρφωση της ταυτότητας εξαρτώνται από τις συγκεκριμένες επιλογές του υποκειμένου μέσα από το φάσμα των δυνατοτήτων που προσφέρονται στην ελεύθερη αγορά. Τα πρότυπα κατανάλωσης και ο τρόπος ζωής συμβάλλουν στη σφυριλάτηση μιας φαινομενικά έστω σταθερής ταυτότητας στις συνθήκες της «αναστοχαστικής» νεωτερικότητας όπου η ταυτότητα και ο εαυτός έχουν χάσει τη σταθερότητα που απολάμβαναν στις προνεωτερικές κοινωνίες, επειδή αποσυνδέθηκαν από συνεκτικές κοινωνικές πρακτικές και από την εμπλοκή σε παραδοσιακούς δεσμούς (Warde, 1994, 881). Ακόμη υπογραμμίζεται ότι τα ατομικά γνωρίσματα που συνδέονταν με την κοινωνική τάξη, το φύλο, τη θρησκεία, το επάγγελμα, χωρίς να χάνουν τη σημασία τους, δεν τροφοδοτούν πλέον επαρκώς την αίσθηση της ταυτότητας ούτε και καθορίζουν ένα συγκεκριμένο τρόπο ζωής (Hetherington, 1998, 47). Αυτού του τύπου οι ρήξεις, σε συνδυασμό με ευρύτερες και γρήγορες αλλαγές σε ποικίλες σφαίρες της ζωής, ακυρώνουν την ουσιοκρατική αντίληψη του υποκειμένου, προκαλούν αισθήματα ανασφάλειας και αμηχανίας και υπαγορεύουν κατά κάποιο τρόπο την ανάγκη διαρκούς (ανα)συγκρότησης της ταυτότητας. Σε αυτό το πλαίσιο, το σώμα δεν είναι πλέον μόνο φορέας στάτους και διάκρισης αλλά συνδέεται όλο και περισσότερο με την ταυτότητα και την αίσθηση του εαυτού. Η αναστοχαστικότητα, δηλωτική του ενεργητικού χαρακτήρα του υποκειμένου, γίνεται το όχημα για την ικανοποίηση των επιθυμιών και των αναγκών του, του επιτρέπει να σκύψει με προσοχή πάνω στις σωματικές του ατέλειες, να επιλέξει τα δικά του κριτήρια αναδιαμόρφωσης όχι μόνο του σώματος αλλά και του τρόπου ζωής του. Το σώμα μετατρέπεται έτσι σε πρώτη ύλη, σε μέσο και σε άμεσο αποδέκτη των ενεργειών που

αποσκοπούν στην εξασφάλιση μιας αίσθησης σταθερότητας και ασφάλειας (Shilling, 1993· Turner, 2000, 20-21· Bordo, 1993). Στο επίκεντρο αυτών των πρακτικών ανασχηματισμού βρίσκεται η εξωτερική εμφάνιση, η φροντίδα της οποίας αναδεικνύεται στην κατεξοχήν υποχρέωση των υποκειμένων. Παρ'όλο που τα ζητήματα αυτά δεν αφορούν αποκλειστικά και μόνο την (ύστερη) νεωτερικότητα, ο παράγοντας που τα διακρίνει ριζικά από το παρελθόν είναι η εισαγωγή τους στο πεδίο της ελεύθερης αγοράς. Παίρνουν δηλαδή τη μορφή αγαθών προς κατανάλωση και προσφέρονται σε κάθε δυνατή ποικιλία, συμβάλλοντας καθοριστικά στην εμπορευματοποίηση των επιθυμιών και κατ' επέκταση του ίδιου του σώματος (Featherstone, 1991, 170-196).

Όπως όμως προβάλλονται αυτές οι διαδικασίες, συγκαλύπτεται το γεγονός ότι δεν είναι κοινωνικά ουδέτερες, ούτε εξ ίσου ανοιχτές και κοινωνικά αποδεκτές. Φαινομενικά ο καθένας μπορεί να αποκτήσει τα διαφορετικά σώματα και τις διαφορετικές ταυτότητες που διατίθενται στην αγορά, χωρίς η επιλογή του να αξιολογείται κοινωνικά. Η μορφή που θα πάρει το σώμα φαίνεται σαν να εναπόκειται μόνο στην προσωπική επιλογή και επιθυμία. Έτσι, το όραμα μιας νέας ταυτότητας εμφανίζεται απαλλαγμένο από τις κυρίαρχες κοινωνικές επιταγές, μονωμένο από τη δράση κοινωνικών μεταβλητών όπως το φύλο, η κοινωνική τάξη, η φυλή. Παραγνωρίζονται με αυτό τον τρόπο τόσο οι λόγοι και οι πρακτικές που κατασκευάζουν τις έμφυλες, ταξικές και φυλετικές ταυτότητες όσο και οι περιορισμοί που αυτές ακριβώς οι μεταβλητές θέτουν στο σώμα και τον κάτοχό του (Bauman, 1991 και Gilroy, 1993 όπως παρατίθεται στο Featherstone, 2000, εισαγωγή). Αντίθετα όμως προς αυτή την αποσιώπηση, καμία μορφή σωματικού ανασχηματισμού δεν μπορεί να διευρύνει άνευ όρων τις δυνατότητες υποκειμενικότητας ούτε και να προβάλει τον εαυτό ως αντικείμενο αποκλειστικά προσωπικής επιλογής. Η ανάκτηση του ελέγχου πάνω στο σώμα και η ανάδειξή του σε τόπο αντίστασης δεν επιτελείται μέσα σε ένα καθεστώς απόλυτης ελευθερίας αλλά σε συγκεκριμένα κοινωνικά και πολιτισμικά όρια. Κάθε προσφερόμενη μορφή τροποποίησης δεν αφήνει απλώς περιθώρια για τη δημιουργία ενός νέου σώματος ή μιας νέας ταυτότητας, αλλά ταυτόχρονα τοποθετεί το σώμα και τον κάτοχό του σε νέες σχέσεις εξουσίας και ανισότητας και σε νέες σχέσεις αποκλεισμού με βάση το φύλο, την κοινωνική τάξη, την εθνότητα, την σεξουαλικότητα. Με άλλα λόγια, η έμφαση στη δυνατότητα αυτοκαθορισμού του υποκειμένου συχνά παραβλέπει τόσο ότι το σώμα αποτελεί τον πρωταρχικό τόπο πειθαρχικών σχέσεων, όσο και ότι οι δυνατότητες παρέμβασης και ανασχηματισμού είναι πεπερασμένες και κοινωνικά προσδιορισμένες.

Υπό αυτό το πρίσμα αμφισβητείται το αίτημα των γυναικών να προβάλουν μια εναλλακτική ταυτότητα μέσα από το τατουάζ για το λόγο ότι, η αντίσταση μέσω του σώματος ως ιδιωτική πρακτική δεν είναι μόνον περιορισμένη αλλά και περιοριστική· ακόμη και αν η αντίσταση ή ο έλεγχος εγγράφονται στο σώμα, η εγγραφή αυτή δεν σημαίνει απαραίτητα την υλική ανάκτηση ελέγχου με οποιαδήποτε αντικειμενική έννοια. Συχνά οι σωματοποιημένες αντιστάσεις ή αμφισβητήσεις μένουν κρυμμένες από τα δημόσια βλέμματα και διατηρούν τον ιδιωτικό τους χαρακτήρα. Ακόμη, η ορατότητα δεν εξασφαλίζει απαραίτητα τη μετάδοση πολιτικά ριζοσπαστικών μηνυμάτων. Παρά το φεμινιστικό μέλημα να καταστεί το γυναικείο σώμα τόπος αντίστασης στις διαδικασίες θυματοποίησης, πραγματοποίησης και εμπορευματοποίησης, το σώμα

αυτό δεν μπορεί να ξεφύγει εύκολα απ' αυτές τις τάσεις/πιέσεις ούτε να υιοθετήσει και να προβάλει με αντικειμενικούς όρους μια υπερβατική, εναλλακτική ταυτότητα, η οποία να ανατρέπει τα στερεότυπα περί θηλυκότητας και γυναικείας σεξουαλικότητας (Pitts, 2003, 78-79).

Φαίνεται λοιπόν ότι, σε αντίθεση με τον φιλελεύθερο μεταμο-ντερνισμό που προσεγγίζει τις παρεμβάσεις στο σώμα ως εκού-σιες πράξεις αφήγησης του εαυτού, η μεταστρουκτουραλιστική φεμινιστική θεωρία που ιστοριοποιεί και πολιτικοποιεί τη σωμα-τοποιημένη ταυτότητα καθιστά την αφήγηση του εαυτού ατελή και προβληματική με άλλο τρόπο (Butler, 1990, 1993). Υπό αυτό το πρίσμα η «ανακάλυψη» του εαυτού μέσω ατομικών παρεμβά-σεων συνιστά τόσο μια ιδεολογία που υποβαστάζει την αντίληψη των σωμάτων ως σχεδιασμάτων, όσο και μια πρακτική που συμ-βάλλει στη συγκρότησή τους.

Η κριτική που αναπτύχθηκε δεν αναιρεί το γεγονός ότι, εφόσον τα σώματα αποτελούν τόπους όπου οι ταυτότητες ερμηνεύονται και επιτηρούνται κοινωνικά, το σώμα ως θέαμα έχει τη δυναμική να γίνει κοινωνικά ανατρεπτικό. Η επιτελεστική έκθεση μπορεί να συντελεστεί μέσω σωματικών ενεργημάτων και εικόνων και να φέρει στο προσκήνιο την παρωδία, την πολλαπλότητα, τη ρευ-στότητα, την αμφισβήτηση (Cohen, 1996, 63) καθώς και τη συνε-χή αλληλεπίδραση ανάμεσα στο άτομο, τις ποικίλες ταυτότητές του και τις διαφορετικές ομάδες στις οποίες βρίσκεται. Η Kaiser εισάγει την έννοια της «φροντισμένης εμφάνισης» (*minding appearances*), για να προσεγγίσει την επιτελεστική έκθεση ως ένα μοντέλο εργασίας ή μια αβέβαιη, δοκιμαστική και εφήμερη δήλωση αλήθειας για τον εαυτό (Kaiser, 2001, 80), εμποτισμένη με ενδεχόμενα, ασάφειες και αγωνίες που δύσκολα εκφράζονται, πόσο μάλλον διευθετούνται με προφορικό, γραμμικό λόγο. Πα-ράλληλα αυτές οι δηλώσεις για τον εαυτό προσαρμόζονται στα κοινωνικά δεδομένα, «συνδυάζονται», «φοριούνται» κάτω από διαφορετικές περιστάσεις και συνθήκες, ενώ παραμένουν δυνά-μει απειλητικές για ορισμένες μορφές αλληλεπίδρασης.

Στη λογική αυτή, οι σωματοποιημένες πρακτικές μετασχημα-τισμού μπορούν να φωτίσουν ζητήματα σχετικά με την κανονιστι-κή θηλυκότητα, την αρρενωπότητα, την ετεροφυλοφιλία και άλ-λες κατηγορίες ταυτότητας. Η ανατρεπτική και υπονομευτική τους διάσταση όμως δεν είναι δεδομένη ούτε προδιαγεγραμμέ-νη. Ενδέχεται μάλιστα και να υποβαστάζουν εκείνες ακριβώς τις κατηγορίες που επιζητούν να αμφισβητήσουν. Καμμία σωματική επιτέλεση ακόμη και αυτή που είναι ρητά επαναστατική, δεν λει-τουργεί έξω από τη συσσωρευτική και λανθάνουσα ιστορικότητα της εξουσίας, πάνω στην οποία τα άτομα έχουν μικρό έλεγχο (Butler, 1993, 226). Έτσι, από την οπτική της αντίστασης οι σω-ματικές επιτελέσεις, όσο εναλλακτικές και αν είναι, είναι δυνατόν να έχουν απογοητευτικά αποτελέσματα.

Συγκεκριμένα, το τατουάζ και το πέρσινγκ καθώς αποτελούν μέρος της διαδικασίας καλλωπισμού και στολισμού του σώματος, μπο-ρούν να θεωρηθούν ως ένα ιδιαίτερο είδος ένδυσης που βρίσκει εναλλακτικούς τρόπους να αποκαλύπτει ή να αποκρύπτει το σώμα, σημαδεύοντας και προσδίδοντας νόημα σε συγκεκριμένα μέρη του. Καθώς η εξωτερική επιφάνεια του σώματος παίρνει τη μορφή του μηνύματος προς αποκρυπτογράφηση, ο εαυτός εκτίθεται σε κοινή θέα. Το σημάδεμα και η έκθεση συγκεκριμένων τμημάτων

του οφείλουν, προκειμένου να αποκτήσουν νόημα, να διαβαστούν και να ερμηνευθούν από το βλέμμα του άλλου, μια διαδικασία το αποτέλεσμα της οποίας δεν συμπίπτει πάντοτε με τις προθέσεις του φορέα των πρακτικών σωματικής τροποποίησης.

Η σημασία των ορατών απεικονίσεων της ταυτότητας εξαρ-τάται τόσο απ' αυτόν που βλέπει όσο και από τον αποδέκτη του βλέμματος, γεγονός που αμφισβητεί την κυριαρχία και τον έλεγ-χο εκείνου που επιζητεί να κατευθύνει το βλέμμα του άλλου (Phelan, 1993, 163). Στο ίδιο μήκος κύματος ο B. Andrieu υποστη-ρίζει ότι οι διαρκείς μεταμορφώσεις του ατόμου δεν μπορούν να νοηθούν ανεξάρτητα από το βλέμμα του άλλου, καθώς αποτε-λούν προσαρμογές της εξωτερικής εμφάνισης σύμφωνα με τη λογική αυτού του βλέμματος (Andrieu, 1994, 198). Ναι μεν η σω-ματική εγγραφή προκαλεί το βλέμμα του θεατή και επιζητεί την προσήλωσή του σε ένα συγκεκριμένο «σημαντικό» σημείο, απο-βλέποντας στην πρόκληση αισθησιασμού, αλλά υπάρχει πάντοτε η ανησυχία ότι ο σιωπηλός θεατής κυριαρχεί και ελέγχει τη συ-ναλλαγή (Sheaton, 1987, 21). Αν μάλιστα εισάγουμε στη συζήτη-ση τον παράγοντα φύλο, τότε η αμφισημία γίνεται ακόμη εντονό-τερη. Σύμφωνα με τη De Mello, μπορεί το τατουάζ να υποδηλώ-νει τον έλεγχο των γυναικών πάνω στο σώμα τους χωρίς να υπο-νομεύει απαραίτητα τα ηγεμονικά στερεότυπα περί γυναικείου σώματος και θηλυκότητας. Αντίθετα, μπορεί να συμβάλει στην παγίωση και ενίσχυση κλασικών στερεοτύπων σύμφωνα με τα οποία η θηλυκότητα είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την προσέλ-κυση του ανδρικού βλέμματος, την προκλητικότητα και τον αι-σθησιασμό. Φαίνεται λοιπόν ότι αυτή η ατομική πρακτική όχι μό-νον δεν έχει την επιθυμητή ή υπονομευτική δράση αλλά αντίθετα συμβάλλει στη μετατροπή του γυναικείου σώματος σε ηδονοβλε-πτικό αντικείμενο (De Mello, 1995, 77, όπως αναφέρεται στο Sweetman, 2004, 307).

Σε γενικές γραμμές το τατουάζ και το πέρσινγκ συντελούν στην τάση οπτικοποίησης του ανθρώπινου σώματος και τη μετα-τροπή του σε αισθησιακή εικόνα. Όπως συμβαίνει γενικότερα στην κουλτούρα της κατανάλωσης και της εμπορευματοποίησης το βλέμμα γίνεται εδώ σημαντικό πάνω σε μια νέα βάση: τον αι-σθησιασμό. Η πληροφορία δεν διανύει πλέον ένα ευθύ μονοπάτι χωρίς εμπόδια από τα μάτια στο νου, αλλά συχνά εκρήγνυται μπροστά στα μάτια για να προκαλέσει αισθησιασμό (Mellor και Shilling 1997, 186). Οι λέξεις και οι εικόνες μπορεί να προκαλέ-σουν συγκινήσεις, φαντασιώσεις, συναισθήματα και να επηρεά-σουν τον τρόπο με τον οποίο τα άτομα συνδέονται με το σώμα τους, τους άλλους, τον κόσμο. Η πρόκληση αισθησιασμού δημι-ουργεί μια αμφισημία γύρω από το σώμα καθιστώντας το ελκυ-στικό και ταυτόχρονα απωθητικό, γοητευτικό και ταυτόχρονα ενοχλητικό, γεγονός που μπορεί να οδηγήσει σε ποικίλες μορφές σχέσεων του υποκειμένου με τους άλλους, σχέσεις επιφανειακές και εφήμερες που στηρίζονται σε συγκινήσεις και εντάσεις, αλλά και σχέσεις απόστασης και αποξένωσης.

Στον αντίποδα όσων προαναφέρθηκαν, η ανατρεπτική διάστα-ση του τατουάζ και του πέρσινγκ εκφράζεται με την άρση των δια-χωρισμών ανάμεσα στον δημόσια προβαλλόμενο και τον εσωτερι-κό εαυτό. Το σώμα ως κείμενο που γράφεται και ξαναγράφεται γί-νεται παράλληλα ένα κείμενο προς ανάγνωση, οι πληροφορίες του οποίου αποδιαρθρώνουν τη συμβατική διάκριση μεταξύ της επιφάνειας του σώματος και του εσωτερικού, ψυχικού κόσμου του κατόχου του. Ούτε απαιτούνται προσπάθειες συγκάλυψης από-

κρυφών πτυχών του μέσω της οργάνωσης και προβολής εξωτερικών στοιχείων που θα πρέπει να αποκωδικοποιηθούν προκειμένου να ανοίξουν το δρόμο σε μια σύνθετη, εσωτερική υποκειμενικότητα. Η απεικόνιση της ταυτότητας είναι μάλλον αποτέλεσμα συνδυασμού εσωτερικών ενορμήσεων και εξωτερικών, κοινωνικών επιτελέσεων. Το δέρμα νοείται ως η επιφάνεια της υποκειμενικής, εσωτερικής ζωής και ταυτόχρονα μας εισάγει στο παιχνίδι της εξωτερικής εμφάνισης, της εικόνας του σώματος. Γίνεται ένα σημείο επαφής ανάμεσα στο ατομικό σώμα και τον κόσμο, δεν ορίζει απλώς το περίγραμμα του σώματος αλλά επιτρέπει μια επικοινωνία ανάμεσα στο εσωτερικό και το εξωτερικό, την επιφάνεια και το βάθος (Ahmed και Stacey, 2001, εισαγωγή). Μέσα σ'ένα σύστημα διακρίσεων ως προς την επιδερμίδα, το δέρμα λειτουργεί και ατομικά και κοινωνικά, ως κάλυμμα και ως επιφάνεια, με αποτέλεσμα να του αποδίδονται σημαντικές, αν και αντικρουόμενες, κοινωνικές και ψυχολογικές λειτουργίες (William, 2003, 74).

Ανάλογες αμφισημίες και αντιφάσεις παρουσιάζονται όσον αφορά τη συμβολή του τατουάζ και του πέρσινγκ στην αίσθηση μιας σταθερής (δυτικής) ταυτότητας κυρίως μέσω των (ανεξίτηλων) σημαδιών πάνω στο δέρμα (Eubanks, 1996· Torgovnick, 1995· Vale και Juno, 1989· De Mello, 1995· Turner 2000· Sweetman, 1999/2004 και 2000). Ο προβληματισμός επικεντρώνεται στις συνθήκες κάτω από τις οποίες αυτές οι πρακτικές έγιναν δημοφιλείς στη Δύση και στην ανθεκτικότητά τους απέναντι στους νόμους της εμπορευματοποίησης και της καταναλωτικής κουλτούρας.

Μελετητές όπως ο B. S. Turner (2000), η De Mello (1995), η Eubanks (1996) και άλλοι στέκονται κριτικά μπροστά στην απογύμνωση αυτών των πρακτικών από τις λειτουργίες που επιτελούσαν στις μη δυτικές κοινωνίες. Συγκεκριμένα, ο B. S. Turner υποστηρίζει ότι θα πρέπει να κατανοήσουμε το τατουάζ υπό το πρίσμα μιας θεωρίας που να συνδέει μορφές της ανθρώπινης σωματοποίησης με κοινωνικές διαδικασίες, ιδιαίτερα τις διαδικασίες παραγωγής και αναπαραγωγής. Κι αυτό γιατί το τατουάζ (και το πέρσινγκ) στις μη δυτικές κοινωνίες καταγράφει την αλλαγή της κοινωνικής θέσης των ατόμων κατά την πορεία της ζωής τους και δηλώνει σταθερές, δεσμευτικές σχέσεις. Η αποκοπή του από τέτοιες θεμελιώδεις κοινωνικές και ατομικές διαδικασίες, το αφήνει μετέωρο, αποκομμένο από τον κοινωνικό ιστό και την προσωπική ιστορία των ατόμων, και συμβάλλει στη μετατροπή του σε άλλο ένα καταναλωτικό προϊόν (Turner, 2000, 40-41). Στα δυτικά συμφραζόμενα, υποστηρίζει ο Turner, το τατουάζ προσθέτει πολιτισμικό κεφάλαιο στην επιφάνεια του σώματος, γίνεται ένας «δημοφιλής ιδιωτισμός», ένα κλισέ με αμφίβολη αυθεντικότητα. Στο σχήμα αυτό, το τατουάζ και το πέρσινγκ λειτουργούν σε ένα πεδίο διονυσιακής επιθυμίας και καταναλωτικής απόλαυσης, με τη διαφορά όμως ότι ο καταναλωτισμός δεν παρήγαγε τη δική του αυθεντική μυθολογία ώστε να τους προσδώσει μια κοινωνική βάση από την οποία να αντλούν τη σημασία τους. Με τους όρους του Turner το δυτικό τατουάζ είναι ένα παιγνιώδες, ναρκισσιστικό, ειρωνικό σημάδι, χωρίς σταθερή κοινωνική σημασία, που δεν ενθαρρύνει ισχυρές δεσμεύσεις και προσαρτήσεις (Turner, 2000, 49). Αποτελεί έτσι μια επιφανειακή ένδειξη ταυτότητας, μια ακόμη έκφραση εξατομίκευσης και αποξένωσης, μια νέα τάση της μόδας.

Αντίστοιχα η De Mello (1995), αν και αναγνωρίζει τις αναδιαμορφωτικές επιπτώσεις του τατουάζ στην αίσθηση του εαυτού,

τη δυναμική του να αποτελεί μια έκφραση ατομικής ταυτότητας και προσωπικών και κοινωνικών δεσμεύσεων, υιοθετεί μια κριτική στάση όσον αφορά τη διάχυσή του στα μεσαία κοινωνικά στρώματα. Θεωρεί (όπως άλλωστε και η Campbell, 1998 και η Torgovnick 1995), ότι κάτι τέτοιο του στερεί την αυθεντικότητά του, το καθιστά μια επιπλέον ένδειξη εξατομίκευσης το εκφυλίζει σε άλλο ένα καταναλωτικό προϊόν με αποτέλεσμα να εκφράζει μια επιφανειακή ταυτότητα κυρίως των μελών της δυτικής αστικής τάξης (όπως αναφέρεται στο Pitts, 2003, 128). Ένα ζήτημα που προκύπτει από προσεγγίσεις αυτού του τύπου αφορά την έννοια της αυθεντικότητας, η οποία εκλαμβάνεται ως αυτονόητη και δεδομένη φυσική κατηγορία του μη δυτικού. Υπό αυτήν την έννοια η αυθεντικότητα μοιάζει να απορρέει από το γεγονός ότι εν λόγω μορφές σωματικής τροποποίησης είναι οργανικά συνδεδεμένες με πολιτισμικές πρακτικές μη δυτικών κοινωνιών. Η μεταφορά έτσι στο δυτικό περιβάλλον όχι μόνον τους στερεί αυτή την «εγγενή» αυθεντικότητα αλλά και τις μετατρέπει σε πρακτικές μόδας, εξατομίκευσης με έντονο το στοιχείο της εμπορευματοποίησης. Η αδυναμία λοιπόν αυτών των προσεγγίσεων να προβληματοποιήσουν την αυθεντικότητα εμμέσως ενισχύει διπολικές εννοιολογήσεις όπου το αυθεντικό ταυτίζεται με το μη δυτικό και το δυτικό με το κατασκευασμένο και το επινοημένο.

Η απώλεια σταθερών ταυτοτήτων, η εμπλοκή των υποκειμένων σε μια αναστοχαστική πρακτική προκειμένου να αποκτήσουν μια αίσθηση σταθερής ταυτότητας οδηγεί σύμφωνα με τους Turner, Beck και Giddens σε μια διαρκή διαδικασία εξατομίκευσης. Αντικρούοντας αυτές τις θέσεις ο Maffesoli ισχυρίζεται ότι γινόμαστε μάρτυρες μιας ακριβώς αντίστροφης διαδικασίας, της απώλειας του ατομικού εαυτού σε μια συλλογικότητα (disindividuation), και της εμπλοκής των ατόμων σε νέες μορφές κοινωνικότητας (1988, 14). Η μικρή κοινωνική ομάδα έχει κεντρική σημασία καθώς στους κόλπους της η εμφάνιση και η μορφή, τα ρούχα, η μόδα και άλλα εικονικά τεχνάσματα συνθέτουν ένα κοινό τρόπο ζωής ο οποίος γίνεται η βάση για νέες μορφές συλλογικότητας και παίζουν σημαντικό ρόλο στην εμφάνιση νέων φυλών και στην έκφραση νεοτράιμπαλ προτύπων ταύτισης. «Ο κορεσμός του πολιτικού» που χαρακτηρίζει τις κοινωνίες κατά την ύστερη νεωτερικότητα υπαγορεύει την αντικατάσταση των ορθολογικών σχέσεων συμβολαίου και των υψηλών στόχων και σκοπών από επιφανειακές, εφήμερες σχέσεις (Maffesoli, 1996, 64). Αυτές προσφέρουν μια αίσθηση συμπίεσης στη βάση ενός κοινού τρόπου ζωής και κοινών προτιμήσεων. Οι αναδυόμενες νέες φυλές δίνουν την ευκαιρία στα μέλη τους να εμπλακούν άμεσα σε μια μικρή κοινωνική ομάδα, να αναπτύξουν μια λογική συναισθηματικής αλληλοκατανόησης και ανανέωσης, να βιώσουν συγκινήσεις και εντάσεις, χωρίς να ακολουθούν μια ιδεολογία (Evans, 1997, 23). Ο λόγος ύπαρξης των νέων φυλών είναι το συλλογικό παρόν και όχι το μέλλον. Ο επιφανειακός, διονυσιακός χαρακτήρας της κοινωνικότητας προσφέρει νέες μορφές δέσμευσης και ταύτισης στις οποίες η μόδα (η εξωτερική εμφάνιση) και ο τρόπος ζωής (προτιμήσεις και επιλογές), έχουν κεντρική θέση (Maffesoli, 1991, 17, 1996, 75 και 98). Μια τέτοια αντίληψη της κοινωνικότητας συμβαδίζει με τη θεώρηση της μόδας ως ενός ελεύθερα αιωρούμενου «καρναβαλιού των στύλ», όπου οι ταυτότητες διατίθενται για κατανάλωση στο λεγόμενο «σούπερ μάρκετ του στύλ» (Polhemus, 1995).

Ωστόσο, τέτοιες διαθέσιμες ταυτότητες δεν είναι πάντα εύ-

κολο να υιοθετηθούν. Αντί να αποτελούν παιγνιώδεις απολαύσεις, ενδέχεται να εκφράζουν την αναζήτηση σταθερότητας, το αίτημα για μια αυθεντική αίσθηση του εαυτού. Έτσι, η διάχυση του εαυτού στη συλλογικότητα δεν είναι μόνον μια αντιατομικιστική διαδικασία αλλά έχει επίσης εξαιρετική σημασία στην αναζήτηση ατομικής ταυτότητας (Bauman, 1992, 25). Επιπλέον, στις συνθήκες ρευστότητας και αστάθειας που χαρακτηρίζουν τις (μετα)νεωτερικές κοινωνίες, οι δυνατότητες προσωπικού σχεδιασμού του σώματος προσφέρουν μεν παιγνιώδεις και δημιουργικές ελευθερίες, νέες μορφές κοινωνικότητας και εφήμερες ταυτότητες, αλλά συνιστούν ταυτόχρονα πρακτικές κατανάλωσης. Υπό αυτό το πρίσμα, φαίνεται πως είναι λιγότερο πρόσφορες στο δημιουργικό παιχνίδι και περισσότερο προσανατολισμένες στη γείωση της ταυτότητας σε ένα τρόπο ζωής συμβατό με την αναστοχαστική αφήγηση που επέλεξε κάποιος να υιοθετήσει.

Ακόμα και αν το τατουάζ και το πέρσινγκ προσεγγιστούν σαν μόδα, δεν μπορούμε να μη συσχετίσουμε αυτή την τάση με τις ολοένα και εντονότερες τάσεις αισθητικοποίησης και εμπορευματοποίησης των εθνικών, εθνοτικών και πολιτισμικών διαφορών με σημεία αιχμής τον εξωτισμό και τη σεξουαλικότητα (για μια σχετική συζήτηση βλ. Turner, 2000, 39-50 και Sweetman, 2000, 51-76· Pitts, 2003, 142-149). Οι τάσεις αυτές είναι ορατές στην απήχηση που έχουν μη δυτικά ενδύματα όπως το σαρίκι, το κιμονό, τα έθνικ κοσμήματα και στην προβολή του σώματος των μαύρων μανεκέν στο χώρο της υψηλής ραπτικής. Όσον αφορά τα ενδύματα, πολλά απ' αυτά που ήταν στο παρελθόν συνδεδεμένα με την ιδιαίτερη παράδοση ενός μη δυτικού πολιτισμού απομονώνονται και μεταβάλλονται σε αντικείμενα εύκολα προσιτά στους δυτικούς καταναλωτές. Η προώθηση μιας αντιμόδας του πρωτόγονου, η οποία απευθύνεται κατά κύριο λόγο σε λευκούς, προάγει τη διάχυση και συγχώνευση του εξωτικού (δηλαδή του διαφορετικού, μη δυτικού), στον δυτικό τρόπο ζωής και τον δυτικό τρόπο συγκρότησης ταυτότητας. Για παράδειγμα, η αναπαράσταση των μαύρων μανεκέν συμβάλλει στην ανάδειξη του «διαφορετικού», μη δυτικού σώματος σε σύμβολο εξωτισμού και ερωτισμού, σε αντικείμενο φετίχ του δυτικού κόσμου.

Τέλος, οι αντιφάσεις και αμφισημίες που είναι συνυφασμένες με τις σωματοποιημένες πρακτικές του τατουάζ και του πέρσινγκ γίνονται εμφανείς αν σταθούμε κριτικά στις πολιτικές και πολιτισμικές τους συνδηλώσεις. Η ιδιοποίηση και η αναπαράσταση πολιτισμικών στοιχείων κοινωνικά καταπιεσμένων ομάδων όπως οι αυτόχθονες, όχι μόνον υπονομεύουν, αν δεν ακυρώνουν, την ανατρεπτική τους διάσταση, αλλά και ενισχύουν παγιωμένες κατηγορίες ταυτότητας, όπως πολιτισμένος-πρωτόγονος, φυσικό-κοινωνικό σώμα. Σε ένα πρώτο επίπεδο ανάλυσης, οι πρακτικές των νεοπριμιτιβιστών συγχέουν τα όρια μεταξύ «πρωτόγονων» και «πολιτισμένων» σωμάτων, μετατοπίζοντας τη δυτική ταυτότητα και δημιουργώντας ένα υπονομευτικό πολιτισμικό στυλ. Ωστόσο αυτή η πρακτική δεν συνοδεύεται απαραίτητα από την αμφισβήτηση ή την κατάργηση στερεοτυπικών αντιλήψεων για τον εθνοτικά άλλο (Kleese, όπως παρατίθεται στο Featherstone, 2000, 6). Δημιουργείται έτσι ένα πεδίο στο οποίο αρθρώνεται ένας λόγος που ναι μεν αμφισβητεί τη δυτική ταυτότητα, αλλά που στηρίζεται σε μηχανισμούς ιδιοποίησης οι οποίοι απαξιώνουν τις πολιτισμικές συλλογικότητες από τις οποίες υποτίθεται

ότι αντλούν· ο χώρος που επιτρέπει να διατυπωθεί η αμφισβήτηση της δυτικής ταυτότητας σε βάρος των συγκεκριμένων πολιτισμών και συλλογικοτήτων που αποτελούν τα αρχικά πρότυπα. Όπως και στο παρελθόν, έτσι και τώρα οι προσπάθειες ιδιοποίησης στοιχείων του άλλου από τους νεοπριμιτιβιστές, συνθέτουν όπως υπογραμμίζει ο Kleese, μια ουσιοκρατική και εξιδανικευμένη έννοια της εθνοτικής διαφοράς, υπαγορεύουν την αναπαγωγή καταπιεστικών έμφυλων και σεξουαλικών στερεότυπων για τους φυλετικούς άλλους, χωρίς να αμφισβητούν την εικόνα του πρωτόγονου που είναι παγιωμένη στη λαϊκή κουλτούρα (Kleese, 2000). Επιπλέον το σώμα των ιθαγενών και τα στοιχεία του πολιτισμού τους περιβάλλονται με ένα μανδύα εξωτισμού στη βάση του οποίου σύρονται οι διαχωριστικές γραμμές ανάμεσα σε «εμάς» και στους «άλλους», και κατασκευάζονται οι εξωτικοί «έθνικ» αποκομμένοι από οποιοδήποτε ιστορικό, κοινωνικό και γεωγραφικό προσδιορισμό. Η αναφορά στο πρωτόγονο καταλήγει να μοιάζει με μια ομογενοποιητική φαντασίωση η οποία στηρίζεται στην ρομαντική ωραιοποίηση του «ευγενούς άγριου» (Kleese, 2000, 31-33). Το εξωτικό δηλώνει έτσι κάτι το τελείως ξένο και όχι κάτι που παραπέμπει σε μια εθνικότητα, χώρα ή προέλευση. Προέχει η αποδόμηση του όρου «πρωτόγονος» όπως έχει κατοχυρωθεί στη δυτική σκέψη, καθώς καμμία χρήση του, ιδίως όταν αντιπαρατίθεται με έννοιες όπως ευρωπαίος, δυτικός ή μοντέρνος, δεν μπορεί να ξεφύγει από τις αξιολογήσεις που είναι εγγενείς σε ένα εξελικτικό μοντέλο (Kleese 2000· Golberg 1993· Eubanks 1996). Συνακόλουθα είναι αναγκαίο να αποδομηθούν όσες εννοιολογήσεις της νεωτερικότητας αναπαράγουν την αντιπαράθεση ανάμεσα στη νεωτερικότητα (δυτική) και την παράδοση (κυρίως μη δυτική) (Golberg 1993), και όσες θεωρίες για το σώμα και τις τροποποιήσεις του υποβασάζουν τη διάκριση ανάμεσα στο δυτικό και το μη δυτικό.

IV

Συμπερασματικά, οι πρακτικές τροποποίησης προβάλλουν το σώμα ως μέσο και τόπο αμφισβήτησης και αντίστασης απέναντι στις κυρίαρχες κοινωνικές προσδοκίες και επιταγές. Παράλληλα, σκιαγραφούν ένα σώμα ρευστό, ευμετάβλητο, ενδεχομενικό, ανοιχτό στις παρεμβάσεις του κατόχου του, ο οποίος και αναλαμβάνει ενεργό δράση προκειμένου να το ανασχηματίσει σύμφωνα με τις επιθυμίες και ανάγκες «του». Ωστόσο, όπως υπογραμμίστηκε, καμμία πρακτική τροποποίησης δεν μπορεί να γίνει αντιληπτή ανεξάρτητα από το πολιτισμικό και κοινωνικό πλαίσιο και έξω από τα υπάρχοντα πλέγματα εξουσίας και ανισότητας. Έτσι η δυναμική τους να υπονομεύσουν ή να ανατρέψουν τα κυρίαρχα στερεότυπα σε ό,τι αφορά το φύλο, τη φυλή, την εθνότητα, τη σεξουαλικότητα είναι μεν υπαρκτή, χωρίς όμως να είναι προδιαγεγραμμένη και βέβαιη. Αντίθετα η υπονομευτική τους διάσταση δεν αποτελεί ένα εγγενές τους γνώρισμα αλλά παραμένει ένα ανοιχτό ενδεχόμενο καθώς εξαρτάται από τον τρόπο με τον οποίο οι πρακτικές αυτές προσλαμβάνονται καθώς και από τα κοινωνικά συμφραζόμενα μέσα στα οποία επιτελούνται. Το τατουάζ και το πέρσινγκ, λοιπόν, ως σωματοποιημένες, εναλλακτικές πρακτικές τροποποίησης διακρίνονται από αμφισημία και ενδεχομενικότητα, και οδηγούν στη συγκρότηση νέων μορφών ταυτότητας οι οποίες όμως δεν είναι αναγκαστικά ανατρεπτικές.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

* Αφορμή γι' αυτό το κείμενο ήταν η ανακοίνωση στο συνέδριο με θέμα «Σώμα, εκπαίδευση και βιωματική γνώση», που οργανώθηκε από το Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Κρήτης το Νοέμβριο του 2004.

** Παρά τις διαφορές που διακρίνουν την πρακτική του τατουάζ και του πέρσινγκ, σε αυτό το άρθρο εξετάζονται από κοινού με δεδομένο ότι και τα δύο συνιστούν πρακτικές μετασχηματισμού του σώματος, οι οποίες επανεγγράφουν «μη δυτικά» ιδιώματα ενσώματης υποκειμενικότητας. Αυτή η προβληματική όχι μόνον δεν προσυπογράφει μια οντολογική διάκριση «δυτικού»-«μη δυτικού» αλλά επιδιώκει την επεξεργασία των περίπλοκων διαδικασιών μέσω των οποίων κατασκευάζεται η «δυτική» φαντασίωση του «μη δυτικού» ως πεδίο διαπραγμάτευσης, διαχείρισης, αρένα πάλης.

Βιβλιογραφία

- Ahmed, S. και Stacey, J. (2001) (επιμ.) *Thinking through the Skin*. Λονδίνο/ Νέα Υόρκη, Routledge
- Andrieu, B.(1994) *Les Cultes du Corps. Éthique et Sciences*. Παρίσι, Éditions L' Harmattan
- Bauman, Z. (1991) *Modernity and Ambivalence*. Οξφόρδη, Polity
- Bauman, Z. (1992) 'Survival as a Social Constuct' στο *Theory, Culture and Society*, 9, 1-36
- Beck. U.(1992) *Risk Society: Towards a New Modernity*. Λονδίνο, Sage
- Bourdieu , P. (1984) *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Λονδίνο, RKP
- Boyne, R. (2000) 'Citation and Subjectivity. Towards a Return of the Embodied Will' στο M. Featherstone (επιμ.)
- Campbell, A. (1998) *Western Primitivism: African Ethnicity*. Λονδίνο, Cassell.
- Caplan, J. (2000) (επιμ.) *Written in the Body. The Tattoo in European and American History*. Λονδίνο, Reaktion books
- Caplan, J. (2000) ' Introduction' στο J. Caplan (επιμ.)
- Cohen, C.B.(1996) 'Olfactory Constitution of the Post Modern Body: Nature Changed, Nature Adorned' στο Fr. Mascia-Lees και P.Sharpe (επιμ.) *Tattoo, Torture, Mutilation and Adornment*. Albany, New York State Univ. Press.
- DeMello, M.(1995) 'The Carnavalesque Body: Women and Tatoos' στο *The Drawing Center, Pierced Hearts and True Love: A Century of Drawings for Tattoos*. Νέα Υόρκη- Χονολουλού. The Drawing Center/ Hardy Marks Publ.
- Entwistle J. και Wilson, E. (2001)(επιμ.) *Body Dressing*. Οξφόρδη, Berg.
- Evans, D.(1997) 'Michel Maffesoli's Sociology of Modernity and Postmodernity: an Introduction and Critical Assessment' στο *The Sociological Review*, 45 (2): 221-43.
- Eubanks, V. (1996) 'Zones of Dither: Writing the Postmoden Body' *Body and Society*, 2 (3): 73-88
- Falk, P. (1995) 'Written in the Flesh', *Body and Society*, 1(1), 95-105
- Featherstone, M.(1991) 'The Body in Consumer Culture' στο M. Featherstone, M. Hepworth και B. Turner (επιμ.) *The Body, Social Process and Cultural Theory*. Λονδίνο, Sage
- Featherstone,M.(2000)(επιμ.) *Body Modification*. Λονδίνο, Sage
- Featherstone, M.(2000) 'Body Modification. An Introduction' στο M. Featherstone (επιμ.)
- Gell, A. (1993) *Wrapping in Images: Tattooing in Polynesia*. Οξφόρδη, Oxford Univ. Press
- Giddens, A. (1991) *Modernity and Self-Identity: Self and Society in Late Modern Age*. Κέιμπριτζ, Polity Press
- Golberg, D. (1993) *Racist Culture: Philosophy and the Politics of Meaning*. Κέιμπριτζ, Blackwell
- Grosz, E. (1994) *Volatile Bodies- Towards a Corporeal Feminism*. Μπλούμινγκτον / Ινδιανάπολις, Indiana University Press
- Hetherington, K. (1998) *Expressions of Identity. Space, Performance, Politics*. Λονδίνο, Sage.
- Kaiser, S.(2001) 'Minding Appearances: Style, Truth and Subjectivity' στο J. Entwistle και E. Wilson (επιμ.)
- Kleese,Chr.(1999)'Modern Primitivism: Non-Mainstream Body Modification and Racialized Representations' στο *Body and Society* 5 (2-3): 15-38
- Lash, S. (1993) 'Reflexive Modernization: The Aesthetic Dimension' στο *Theory, Culture and Society*, 10: 1-23
- Lingis, A. (1984) *Excesses: Eros and Culture*. Νέα Υόρκη, State University of New York
- Maffesoli, M.(1988) ' Jeux de Masques: Postmodern Tribalism' στο *Design Issues*, IV, 1-2: 141-151
- Maffesoli, M.(1991) 'The Ethics of Aesthetics' στο *Theory, Culture and Society*, 8:7-20
- Maffesoli, M.(1996) *The Time of The Tribes. The Decline of Individualism in Mass Society*. Λονδίνο, Sage
- Mellor, Ph. και Shilling, Ch.(1997) *Re-forming the Body: Religion, Community and Modernity*. Λονδίνο, Sage Publ.
- Phelan, P. (1993) *Unmarked: the Politics of Performance*. Λονδίνο, Sage Publ.
- Pitts, V. (2003) *In the Flesh. The Cultural Politics of Body Modification*. Νέα Υόρκη, Palgrave, Macmillan
- Polhemus, T.(1995) *Streetstyle: From Side Walk to Catwalk*. Λονδίνο, Thames and Hudson
- Lash, S. (1993) 'Reflexive Modernization: The Aesthetic Dimension' στο *Theory, Culture and Society*, 10: 1-23
- Seaton, E.(1987) 'Profaned Bodies and Purloined Looks: The Prisoner's Tattoo and the Researcher's Gaze' στο *Journal of Communication Inquiry*, 11: 17-25
- Shilling, Chr. (1993) *The Body and Social Theory*. Λονδίνο, Sage Publ.
- Sweetman, P. (1999) ' Marked Bodies, Oppositional Identities? Tatting, Piercing and the Ambiguity of Resistance' στο S. Roseneil και J. Seymour (επιμ.) *Practicing Identities- Power and Resistance*. Λονδίνο, Palgrave, Macmillan. Σε ελληνική μετάφραση « Σημαδεμένα Σώματα, Ανθιστάμενες Ταυτότητες; Τατουάζ, Πέρσινγκ και η Αμφισημία της Ταυτότητας» στο Δ. Μακρυγιάννη (2004) (επιμ) *Τα Όρια του Σώματος. Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις*. Αθήνα, Νήσος
- Sweetman, P.(2000) 'Anchoring the Postmodern Self? Body Modification, Fashion and Identity' στο M. Featherstone (επιμ.)
- Sweetman, P. (2001) 'Shop Window Dummies? Fashion, the Body and Emergent Socialities' στο J. Entwistle και E. Wilson (επιμ.)
- Tornovnick, M. (1995) ' Piercings' στο R. De La Campa, E.A. Kaplan και M. Sprinkler (επιμ.) *Late Imperial Culture*. Λονδίνο/ Νέα Υόρκη, Verso
- Turner, B.S. (2000) ' The Possibility of Primitiveness. Towards a Sociology of Body Marks in Cool Societies' στο M. Featherstone (επιμ.)
- Vale, V. και Juno, A. (1989) (επιμ.) *Re/search#12: Modern Primitives:an Investigation of Contemporary Adornment and Ritual*. Σαν Φρανσίσκο, Research Publications.
- William, A.C. (2003) ' Deep Skin' στο J. Jerome και G. Weiss (επιμ.) *Thinking the Limits of the Body*. State University Press, Albany.